

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 7.038.532
ORCID.ORG/0009-0003-3005-5619

Н.С. Афанасьєва

ВИДОВА ПОШТІВКА ЯК НОВИЙ ВИД КОРЕСПОНДЕНЦІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЗАГАЛЬНОСВІТОВИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОГРЕС

У статті розглянуто процес виникнення поштівки та введення видових листів у поштовий обіг. Описано перші спроби створення та застосування нового виду кореспонденції у різних країнах, зокрема у Франції, Великобританії, Німеччині, Австрії, Сполучених Штатах Америки. Наведено приклади «прототипів» листівки: виробу француза Демезона, новорічні картки британця Добсона, національна «картка» Великобританії тощо. Окреслено основні історичні епізоди з реформування поштової справи, змінення виду поштових відправлень. Досліджено законодавчі аспекти (1860-1870-ті роки), які вплинули на введення в обіг та затвердження вигляду листів відкритого типу.

Наголошено на композиційних особливостях відкритих листів. Розглянуті основні елементи перших видових поштівок, зокрема розділення на обороті (до 1904 року та після), написи та наддрукувкі тощо.

Зазначено, що розміщення фотографії на поштових картках стало кульмінацією розвитку поштівки, яка пройшла шлях від «нарізаних шматків картону» до фотодокументального джерела. Відмічено, що листівка наприкінці XIX – на початку XX століття стала не тільки засобом передачі інформації, а й інструментом для дослідження складних історико-культурних процесів, історії національного розвитку та розвитку регіонів, урбаністичних ландшафтів та соціальних феноменів.

Ключові слова: листівка, поштова картка, фотодокументальні джерела.

DOI 10.34079/2226-2830-2023-13-26-5-11

Постановка проблеми. Поштова картка, в особливості видова фотодокументальна листівка, одночасно є джерелом для дослідження історії та культури українського міста, а також самостійним антикварним предметом, що потребує фахового опрацювання з подальшою музеєфікацією. Не дивлячись на це, історія виникнення листівки у світі, в Україні, а в особливості на регіональному рівні – залишається малодослідженим питанням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні, ретроспективні огляди процесу розвитку відкритого листа представлені переважно на форумах для філокартистів, сайтах аукціонів тощо. Більшість із наукових досліджень, які висвітлюють особливості розвитку поштової картки пов'язані переважно із поліграфічними, дизайнерськими особливостями відкритого листа та його впливом на подальших розвиток друкарської діяльності.

Мета статті – дослідити процес розвитку поштової картки XVII-XIX століттях, визначити передумови введення відкритого листа у поштовий обіг.

Виклад основного матеріалу. Виникнення поштової картки та активне введення її у поштовий обіг було кроссекторальним досягненням – цьому сприяв розвиток точних наук (у першу чергу хімії та фізики), які в свою чергу повпливали

згодом на друкарське мистецтво та розвиток фотографії. Розповсюдження листівки та її затребуваність у світі були викликані активним розвитком міжнародних відносин та економіки, посиленням міжнародних зв'язків, а також, беззаперечно, розвитком писемності серед громадян.

Важко визначити, чию поштівку вважати першою, адже спроби створити новий вид кореспонденції робили одразу декілька країн, серед яких Франція, Великобританія, Німеччина, Австрія, Сполучені Штати Америки та інші.

Наприклад, ще у 1777 році, французький гравер Демезон, опублікував у Парижі листки із вітаннями, які можна було вирізати та надіслати місцевою поштою (World Postcard Day, n.d.).

Крім цього, зустрічається згадка про британця Добсона, який у 1794 році, надіслав поштою зображення родини навколо ялинки – своєрідне привітання із Новим роком. Через рік, подібні картки він виготовив невеликим тиражем та розіслав вже у більшій кількості (Галькевич та Гутник, 2016).

Пошта Великобританії лише у 1840 році випустила у продаж спеціально оформлені конверти та папірці для листів – це були перші у світі канцелярські вироби, які були випущені поштовим відомством. На конверті була намальована Британія в образі жінки, яка надсилає послання всьому світові. На зображенні, у її ніг лежить лев – один із державних символів, який символізує міць та могутність країни. Це був перший вид канцелярії, який виник за ініціативою поштового відділення, а не приватної особи. Не дивлячись на підтримку з боку держави, листівка Малреді (на честь художника, який займався ілюструванням) так і не стала популярним видом кореспонденції. Вже наступного року, декоровані конверти замінили на однотонні (World Postcard Day, n.d.).

Ці епізоди можна вважати спробою не просто створити новий формат кореспонденції, а й реформувати поштову справу, змінити вид поштових відправлень, зробити відправлення художнім виробом, унікальним приватним, або навіть національним виробом.

Проте, якщо інші випадки вважались «прототипами листівок», найстаріша відома на сьогодні поштівка, з'явилась у Великобританії. У 1840 році, британському письменнику Теодору Хуку була надіслана листівка, на якій були зображені працівники пошти, які власноруч пишуть листи, аби продати якнайбільше марок.

Скоріше за все, автором цього «послання» був сам літератор, який був відомий гумористичними розіграшами. У 2002 році, ця карикатура була продана як найстаріша у світі листівка за рекордною вартістю - більше 30 тисяч фунтів стерлінгів (BBC News, 2002)

В свою чергу у Сполучених Штатах Америки, було заборонено надсилати листівки, виготовлені власноруч. 27 лютого 1861 року, Конгресом США був прийнятий закон, який знімав таку заборону. Одразу після цього, з'явився перший патент на авторську поштову листівку. Її автором був американський друкар Джон Чарльтон (Smithsonian Institution Archives, n.d.).

На вигляд перша запатентована листівка виглядала як звичайний прямокутник із декорованими полями та місцем для сповіщення. Поширення листівка Чарльтона отримала трохи згодом.

В черговий раз підняли питання про необхідність створення нового формату кореспонденції на 5-й поштовій конференції, 30 листопада 1865 року у місті Карлсруе (Німеччина). Тоді генеральний директор пошти Германської імперії Генріх фон Штефан, запропонував створити поштовий листок відкритого типу. За його думкою, це дозволило б скоротити витрати на папір та конверти, а відповідно і знизити вартість відправлення. Проте, така ініціатива не була прийнята. Протягом наступних двох років, з'явилися ще декілька схожих пропозицій до Головного поштамту Берліна.

Перша від книгарні Фрідлейна на дозвіл видання універсальної поштової картки, друга від лейпцигської фірми «Пардубіц». Остання пропонувала до випуску універсальну «кореспонденткарту»: на одному боці залишався вільний простір для адреси, а на іншому пропонувалось розмістити тридцять фраз на різні випадки життя — із вітаннями, короткими сповіщеннями, скорботою тощо. Відправник мав змогу обрати необхідний текст та закреслити інший.

Такі ініціативи були не випадковими. Листи часто писали за конкретними приводами, які частіше за все були однаковими – дні народження, смерть, привітання зі святами тощо. Перевагою пропозиції «30-фразної» поштівки було ще й те, що такі картки за поштовим регламентом від 2 листопада 1867 року визнавались не листом, а друкованою продукцією і повинні були би сплачуватись не за стандартним поштовим тарифом, а за низькою бандерольною таксою (Файнштейн, 1976, с. 13).

Реальні зміни у поштовій справі сталися у 1869 році в Австро-Угорщині, коли австрійська пошта використала на практиці рекомендації професора економіки Емануеля Германа. Він відзначав, що послання, які надсилаються поштою, частіше за все дуже короткі за змістом, а час та зусилля, які витрачаються на їх поштове оформлення, їм непропорційні. Свою пропозицію з вирішення цієї проблеми він виклав у віденській газеті *Neue Freie Presse*. У своїй статті він висказав припущення, що для коротких повідомлень, було б доцільним створити більш дешевий метод ведення кореспонденції, які б не вимагали окремих витрат на конверти та папір тощо (*Neue Freie Presse*, 1869).

Австрійська пошта застосувала рекомендації Емануеля Германа з невеликими змінами. Відповідно до його пропозиції, відкритий лист мав містити обмеження на кількість слів, проте австро-угорський уряд відстоював і свої інтереси: для точного підрахунку кількості слів, треба було би збільшувати штат поштових контор, що було не вигідним.

Так, 1 жовтня 1869 року обіг був введений невеличкий прямокутний листок (розміром 83x123 мм) з місцем для адреси та короткого повідомлення на звороті. В правому куті такого листка було відтиснута поштова марка, що коштувало в два рази менше за звичайну наклеєну.

Таким чином, перший відкритий лист був виданий та затверджений в Австро-Угорщині. В свою чергу, Генріх фон Стефан ставши директором германської пошти, у червні 1870 року ввів в обіг власні «кореспондентські картки» вартістю від 1 гроша до 3 крейцерів. У наказі від 6 червня 1870 року він сповіщав про їх вільний обіг без додаткових доплат на всій території, де знаходились північно-германські поштові відділення, а також в південно-німецькі штатах Австрії та Люксембурзі (Файнштейн, 1976, с. 14).

В цьому ж році, в Сполучених Штатах повернулись до ініціативи приватного виготовлення відкритих листів. Засновник першої компанії-виробника конвертів, винахідник грифеля та ластика Хаймен Ліпман у 1870 році фактично зайнявся перевиданням листівки, запатентованої Джоном Чарльтоном.

Згодом поодинокі випадки друку листівок ставали все частішими. В підсумку, 8 червня 1872 року Конгрес Сполучених Штатів прийняв закон, який регламентував державне виробництво поштових карток.

Перша листівка, розроблена поштовим відомством США, була випущена 1 травня 1873 року. Як і в інших країнах, один бік листівки призначався для повідомлення, а інший – для адреси одержувача. За законом, урядові листівки були єдиними листівками, на яких дозволялось розміщувати напис «поштова картка». Приватним видавцям, як і раніше, дозволялося друкувати листівки, але їх було надсилати поштою вдвічі дорожче, ніж поштівки державного виробництва (2 центи

замість 1) (Smithsonian Institution Archives, n.d.). Звісно, поібними механізмами держава спонукала відправників купувати відкриті листи у поштовому відомстві, а не приватних книгарнях та типографіях.

В цей час, розвиток французької листівки був повністю продиктований потребами населення. Під час франко-прусської війни 1870-1871 років, потреба у листуванні різко зросла, переважно через військових, які знаходились далеко від дому. Значна частина французької армії (близько 40 тисяч солдатів), розміщувалась у невеличкого міста Сілле-ле-Гільом в Бретані. Конвертів та папіру вкрай не вистачало. Тоді книготоргівельник Леон Бенардо почав продавати клієнтам залишки брестольського картону, який використовувався для книжкових обкладинок. Нарізані шматки він продавав у власній книгарні. Частина картону була розмальована солдатськими малюнками та карикатурами, які стали прототипами його власних ілюстрованих відкритих листів.

Леон Бенардо розробив патріотичну ілюстрацію, створив літографію та зробив її відтиски на шматках картону. Листівка була тематичною, з чіткою прив'язкою до місцевості, про що сповіщав надрукований текст: «Війна 1870 року. Табір Конлі. Сувенір народної оборони. Армія Бретані. Честь сім'ї. Вільна батьківщина. Перша серія отримала великий успіх, тому книготоргівець незабаром взявся за створення наступної поштівки яка була присвячена французькій армії та флоту. Загалом, під авторством Бенардо було створено вісім листівок, у декілька тиражів (Файнштейн, 1976, с. 15).

Проект введення відкритого листа в Російській імперії був представлений 23 жовтня 1870 року, проте лише через півроку, у червні 1871 року були затверджені (а 1 січня 1872 року почали діяти) «Тимчасові постанови поштової частини», які передбачали введення в поштовий обіг відкритих листів (Файнштейн, 1976, с. 15-16). В останній чверті XIX століття поштівки на території Російської імперії переважно були імпортованими. Перші зразки вітчизняної друкованої кореспонденції стали з'являтися завдяки діяльності Опікунського комітету сестер Червоного Хреста (Спільнота Святої Євгенії, Петербург). В свою чергу, деякі листівки, видані на сучасній території України, датуються 1895-1896 роками (Давидова, 2019, с. 221-222).

Поступово, надруковані зображення починають з'являтися на поштових листках по всьому світі. Головним завданням видавців було розташовувати їх так, щоб на лицьовій стороні поряд із малюнком або фотографією залишалось місце для кореспонденції, адже на зворотньому боці дозволено було розміщувати лише адресу. Про це сповіщав особливий напис. Наприклад, на листівках, які друкувались наприкінці XIX-на початку XX століття у Приазов'ї, застережливий напис звучав так: «На этой стороне пишется только адрес. – Côté réservé exclusivement à l'adresse».

Відкритий лист, який спочатку сприймався ворожо, поступово ставав все більше популярним і затребуваним. У 1874 році у Всесвітньому поштовому конгресі (м. Берн, Швейцарія) взяли участь 22 країни. У підсумку, була підписана поштова конвенція та заснований загальний Поштовий союз (який у 1878 році був перейменований на Всесвітній поштовий союз) (Міронова, 2010, с. 17).

Після цього, усі поштівки мали його резолюцію: на зворотньому боці листівок розміщували напис однією або декількома мовами. Листівки Російської імперії, зокрема ті, які видавались в Приазов'ї, містили текст російською та французькою мовою: «ВСЕМИРНЫЙ ПОЧТОВЫЙ СОЮЗЪ. РОССИЯ. UNION POSTALE. UNIVERSELLE.RUSSIE».

Впродовж 1870-80-х років листівки друкувались повсякмісно, кожна держава Всесвітнього поштового союзу, випускала власні серії. Найвідоміша серед філокартистів – у стилі «грюс» (Привіт з). Поштівки такого типу почали з'являтися у

країнах Європи наприкінці XIX століття. Їм характерні особливі написи — Gruss Aus (переказ привітань з конкретного міста, наприклад: Gruss aus Konigsberg, Gruss aus Magdeburg тощо).

Такі листівки були вигідні усім: для написання повідомлення подібні поштівки мали багато вільного місця, надрукований напис Gruss aus (Привіт з) сповіщав про місце перебування відправника, часто листи з такої серії замовляли готелі та ресторани у якості реклами. Крім цього, варто зазначити, що стиль «грюс» переважно мультивидовий (на одній листівці розміщувалось одразу декілька фотографій) – це дозволяло фотохудожникам проявити майстерність колажування і декорування (Unc.ua, 2019).

Загалом, відтепер як на відкритих листах почали розміщувати фотографію, поштівка значно розширила коло свого застосування. Пізніше, її почали виокремлювати як важливе візуальне історичне джерело для дослідження історії міста, його соціальних та культурних особливостей. Наприклад, на сьогодні, фотолистівка залишається часто єдиним джерелом для дослідження втраченої архітектурної спадщини (Азарова, 2018, с. 59).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, фотографія починає з'являтися на відкритих листах у 90-х роках XIX століття. Це стає кульмінацією розвитку поштівки, яка проходить шлях від «нарізаних шматків картону» до фотодокументального джерела.

Кореспонденція відтепер стає не просто засобом передачі інформації, а допомагає історикам, етнографам, культурологам вивчати складні історико-культурні процеси, історію розвитку міст та регіонів, особливості життя місцевого населення.

Окреслені особливості розвитку поштової картки є підґрунтям для подальшого дослідження відкритого листа як окремого фотодокументального джерела дослідження культури та урбаністики України, а також окремих її регіонів.

Бібліографічний список

- Азарова, К., 2018. Образ українського міста на поштових картках кінця XIX – початку XX ст.: постановка проблеми. В: *XIV Харківські студентські філософські читання: до 230-річчя Артура Шопенгауера* : матеріали міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів, Харків, 17 травня 2018 р. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, с. 59–61. Доступно: <http://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/staff_tpf/visnyk/XIV_chytannya.pdf#page=59> (Дата звернення 31.08.2023).
- Галькевич, Т. А. та Гутник, Л. М., 2016. *Листівка*. В: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. (редкол.). *Енциклопедія Сучасної України*. К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Т. 17. Доступно: <<https://esu.com.ua/article-55009>> (Дата звернення 31 серпня 2023).
- Давидова, К. О., 2019. Розвиток привітальної листівки кінця XIX – початку XX століття в загальноєвропейському контексті. *Вісник КНУКіМ. Серія Мистецтвознавство*, 40, с. 219–227. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.40.2019.172707>
- Міронова, І., 2010. Роль поштових закладів у європейській інтеграції України XIX ст. *Історія. Наукові праці*, 120(107), с. 17. Доступно: <<http://history.chdu.edu.ua/article/view/69078/64204>> (Дата звернення 31.08.2023).
- Файнштейн, Э. Б., 1976. *В мире открытки*. М. : Планета.
- BBC News, 2002. *Oldest postcard sells for £31,750* [online] Available at: <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/1862284.stm>> (Accessed 31.08.2023).
- Neue Freie Presse, 26.01.1869. *Europeana* [online] Available at:

<https://www.europeana.eu/et/item/9200300/BibliographicResource_3000051794075>
(Accessed 31.08.2023).

Smithsonian Institution Archives, n.d. *Postcard history* [online] Available at: <https://siarchives.si.edu/history/featured-topics/postcard/postcard-history> (Accessed 30.08.2023).

Unc.ua, 2019. *Історія листівки* [online] Доступно: <<https://unc.ua/uk/pochitat/storiya-listivki-239>> (Дата звернення 31.08.2023).

World Postcard Day, n.d. *History of the postcard* [online] Available at: <<https://worldpostcardday.com/history>> (Accessed 25.08.2023).

References

Azarova, K., 2018. *Образ українського міста на поштовок картках кінця ХІХ – початку ХХ ст.: постановка проблем* [The image of the Ukrainian city on postcards of the late 19th - early 20th centuries: problem statement]. In: *XIV Kharkivski studentski filosofski chytannia: do 230-richchia Artura Shopenhauera : materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii studentiv ta aspirantiv*, Kharkiv, 17 travnia 2018 r. Kh. : KhNU imeni V. N. Karazina, p. 59–61. Available at: <http://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/staff_tpf/visnyk/XIV_chytannya.pdf#page=59> [Accessed: 31 August 2023]. (in Ukrainian).

Davydova, K. O., 2019. *Rozvytok pryvitalnoi lystivky kintsia KhІХ – початку ХХ століття в загальноєвропейському контексті* [Development of the greeting card of the late nineteenth - early twentieth centuries in the pan-European context]. *Visnyk KNUKiM. Seriiia Mystetstvoznavstvo*, 40, p. 219-227. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1176.40.2019.172707> [Accessed 28 August 2023]. (in Ukrainian).

Unc.ua, 2019. *Istoriia lystivky [Postcard History]* [online] Available at: <<https://unc.ua/uk/pochitat/storiya-listivki-239>> [Accessed 31 August 2023]. (in Ukrainian).

Halkevych, T. A. and Hutnyk, L. M., 2016. *Lystivka* [Postcard]. In: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak et al. (redkol.). *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. K. : Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Vol. 17. Available at: <<https://esu.com.ua/article-55009>> (in Ukrainian).

Mironova, I., 2010. *Rol poshtovykh zakladiv u yevropeiskii intehratsii Ukrainy KhІХ st.* [The role of postal institutions in the European integration of Ukraine in the nineteenth century]. *Istoriia. Naukovi pratsi*, 120 (107), p. 17. Available at: <<http://history.chdu.edu.ua/article/view/69078/64204>> [Accessed 31 August 2023]. (in Ukrainian).

Feinstein, A. B., 1976. *V mire otkrytki. [In the world of discovery]*. M. : Planet (in Russian).

BBC News, 2002. *Oldest postcard sells for £31,750* [online] Available at: <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/uk/1862284.stm>> (Accessed 31.08.2023).

Neue Freie Presse, 26.01.1869. *Europeana* [online] Available at: <https://www.europeana.eu/et/item/9200300/BibliographicResource_3000051794075> (Accessed 31.08.2023).

Smithsonian Institution Archives, n.d. *Postcard history* [online] Available at: <https://siarchives.si.edu/history/featured-topics/postcard/postcard-history> (Accessed 30.08.2023).

World Postcard Day, n.d. *History of the postcard* [online] Available at: <<https://worldpostcardday.com/history>> (Accessed 25.08.2023).

Стаття надійшла до редакції 07.12.2023.

N. Afanasieva

SPECIES POSTCARD AS A NEW TYPE OF POSTAL ITEM AND ITS IMPACT ON GLOBAL AND REGIONAL CULTURAL PROGRESS

The article outlines the importance of the species postcard as a photodocumentary source of research of urban culture and urbanism. It is noted that the postcard today is both a potential museum object, as well as a tool for the museumification of urban architectural heritage, a source of research on the culture and history of Ukrainian cities.

The peculiarities of scientific research devoted to philokarty are emphasized - mainly it is coverage of the problems of the development of a postcard as a printing product, a design object, a printed product. At the same time, the history of the emergence of postcards in the world and on the territory of Ukraine is paid only insignificant attention.

The article considers the process of emergence of postcards and introduction of postal card into postal circulation. It is noted that the appearance of species postcards, in particular photo documentary postcards, was a cross-sectoral achievement - this was facilitated by the development of exact sciences, which in turn influenced the printing art and the development of photography. The distribution of the leaflet and its relevance in the world were caused by the active development of international relations and the economy, the strengthening of international зв'язків, as well as, undoubtedly, the development of writing among citizens.

The first attempts to create and use a new type of correspondence in different countries are described, in particular in France, Great Britain, Germany, Austria, and the United States of America. Examples of "prototypes" of the postcard are given: the products of the Frenchman Demaison, the New Year cards of the Briton Dobson, the national "card" of Great Britain, etc. The main historical episodes of reforming the post office, changing the type of postal items are outlined. Considered the legislative aspects (1860-1870s), which influenced the introduction into circulation and approval of the form of open type letters, in particular the lifting by the US Congress of the ban on sending postcards made by hand in February 1861, the introduction into circulation of the first open letters in Austria-Hungary (October 1869), development of a postcard project by the German post office (June 1870), the adoption of a law on the state production of postcards in the United States of America (June 1872).

The compositional features of postal cards are emphasized. The main elements of the first postcards are considered, in particular the division the reverse side into two parts (before 1904 and after), inscriptions and overprints, etc.

It is noted that the placement of the photo on postcards was the culmination of the development of the postcard, which went from "cut pieces of cardboard" to a photodocumentary source. It is noted that the postcard in the late nineteenth and early twentieth centuries became not only a means of transmitting information, but also a tool for studying complex historical and cultural processes, the history of national development and regional development, urban landscapes and social phenomena.

Key words:: postcard, postal card, photodocumentary sources.